DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7632001 Pages: 380-387

WOMEN IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT: SCIENCE AND QUALITY EDUCATION

3RD INTERNATIONAL CONFERENCE

NODIRABEGIM - QO'QON MADANIYATI HOMIYSI

Ra'no Nosirova
JDPU tarix fakulteti,
tarix yo'nalishi 204- guruh talabasi
e-mail adress: nosirovarano3@gmail.com

Kalit so`zlar: Nodirabegim, Mohlaroyim, Rahmonqul otaliq, Nodir shoir, Haft gulshan, Komila, Madalixon, g'azallar, muxammaslar, masjidlar, madrasalar, Qo'qon hammomlari.

.

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning birinchi yarmida ijod qilgan taniqli o’zbek shoirasi Nodiraning hayotiy faoliyati hamda ijodi xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, Mohlaroyimning qo`qon adabiy muitiga qo`shgan hissasi haqida keltirib o`tiladi.Shuningdek,Nodirani farzandlari haqida,ayollarni ilm-fanga chorlashi haqida, Nodira davrida Qo‘qon xonligidagi siyosiy,ijtimoiy,iqtisodiy vaziyat,Nodira haqida yozilgan manbalar haqida, oilasi haqida, adabiyot olamiga qiziqishi haqida yoritilib berilgan, shogirdi Uvaysiy,o‘g'illari Muhammad Ali haqida,xotin-qizlarni ta'lim olishiga yordam bergan,Mohlaroimni turli taxaluslarda g'azallar yozgani haqida ma'lumotlar berganmiz,Maqolamizda shuningdek,turkiy adabiyotiga ulkan hissa qo‘shgan Navoiy,Mashrab ijodidan ilhomlanib adabiyotga qiziqqan. Nodirani fojiali o‘limida Amir Nasrulloni qo‘li borligini ko‘rishimiz mumkin**.**

NADIRABEGIM - PATRON OF KOKAN CULTURE

Key words: Nodirabegim, Mohlaroyim, Rahmonqul ataliq, Nadir shair, "Haft gulshan", Komila, Madalikhan, divans, gazels, mukhammasy, patroness of culture, mosques, medreses, Kokand bath-houses.

Abstract: This article discusses the life and work of the famous Uzbek poetess Nodira, who created in the first half of the 19th century. It also mentions the contribution of Mohlaroyim to the literary milieu of Kokan. Also, about Nadira's children, about calling women to science, the political, social, and economic situation in the Kokan Khanate during Nadira's time, about the sources written about Nadira, about her family. , about his interest in the world of literature, about his student Uvaysi, about his sons Muhammad Ali, who helped women to get an education, we gave information about Mohlaroim writing ghazals under

different pseudonyms, in our article we also gave information about Navoi, who made a great contribution to Turkish literature. , inspired by Mashrab's work, he was interested in literature. We can see that Amir Nasrullah had a hand in Nadira's tragic death.

НАДИРАБЕГИМ - ПОКРОВИТЕЛЬ КОКАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Ключевые слова: Нодирабегим, Мохлароим, Рахмонгул аталык, Надир шаир, Хафт гюльшан, Комила, Мадалихан, газели, мухаммы, мечети, медресе, кокaнские бани.

Аннотация: В данной статье рассматриваются жизнь и творчество известной узбекской поэтессы Нодиры, творившей в первой половине 19 века. Упоминается также о вкладе Мохлароима в литературную среду Кокана, о детях Надиры, о призвании женщин к науке, о политической, социальной и экономической ситуации в Кокaнском ханстве во времена Надиры, об источниках, написанных о Надире, о ее семье., о его интересе к миру литературы, о его ученице Увайси, о его сыновьях Мухаммеде Али, которые помогали женщинам получить образование, мы дали информацию о Мохлароим, писавших газели под разными псевдонимами, в нашей статье мы также дали информацию о Навои, внесшем большой вклад в турецкую литературу. , вдохновленный творчеством Машраба, он интересовался литературой. Мы видим, что к трагической гибели Надиры приложил руку Амир Насрулла**.**

Ushbu maqola Qo'qon xonligi tarixi va madaniyatidagi yorqin shaxslardan biri Shoira, XIX asr siyosiy va jamoat arbobi hayoti va ijodiga bag'ishlangan bo'lib, u o'zining taxallusi bilan mashhur – Nodirabegim haqida ta`kidlanadi. Ushbu maqolada biz uning she'riy va ayniqsa ijtimoiy - siyosiy faoliyatining ba'zi xususiyatlarini ta'kidlamoqchimiz. Nodirabegim nomi XIX asrning birinchi yarmidagi shoir va siyosatchi sifatida she'riy va ijtimoiy - siyosiy doiralarda yaxshi tanilgan. Uning adabiy merosi, ayniqsa, yozuvchi tadqiqotchilar professor T. Jalilov va akademiklar A. Qayumov va P. Qayumovlar tomonidan batafsil yoritilgan[1].

Nodira - XIX asrning birinchi yarmida Qo`qon xonligida ijod qilgan taniqli o’zbek shoirasi hisoblanadi. Uning asl ismi Mohlaroyim bo’lib, Nodira adabiy taxalludi. Bundan tashqari, Komila taxallusi bilan ham o`zbekcha

[1] Jalilov, T. O‘zbek shoiralari. – Toshkent, 1959 yil. 19 bet.

she'rlar bitgani ma'lum. Forsiy asarlarini Maknuna taxallusi bilan yozgan. U ijod qilgan davrda Qo'qon adabiy muhitida o'zbek va tojik tillarida badiiy asarlar yaratish qariyb teng darajada edi. Nodira 1792-yili Andijonda tavallud topgan. Andijon hokimi Rahmonqul otaliqning qizi. Nodiraning ota-onasi buyuk Sohibqurон Amir Temurning xonadoniga mansub edi. Nodiraning onasi – Oysha-begim qizining komila shaxs bo'lib yetishuviga ko'p xissa qo'shdi. Bo'lg'usi shoira zamona xoni oilasiga yaqin qarindosh bo'lgan xonadonda voyaga yetdi. Rahmonqul otaliq Qo'qon xoni Olimxonning tog'asi edi. Shuning uchun 1807-yili Olimxon ukasi Umarxonni tog'asining qizi Mohlaroyimga uylantirdi. Umarxon Marg'ilon begi lavozimiga tayinlanganidan keyin oilasini shu shaharga olib ketdi. 1810-yili Qo'qon xoni ya'ni Olimxon qatl etildi. Uning taxtiga ukasi Umarxon o'tirdi. Shoiraning bundan keying hayoti mamlakat poytaxti bo'lgan shu shaharda –xon saroyida o'tdi. Shoira yashagan zamonda Qo'qon adabiy muhiti gullab yashnagan edi. Umarxon uning umr yo'ldoshi, mamlakat raxbarigina emas, ustoz shoir ham edi. U Amiriy taxallusi bilan she'rlar ijod qilar, shoir sifatida mashxur edi.

Nodirabegim 1792 yilda Andijonda tug'ilgan, uning to'liq ismi Mohlaroyim, ammo yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, u Nodirabegim taxallusi bilan yaxshi tanilgan. Uning otasi Rahmanqulbiy o'z davrining obro'li kishisi bo'lgan va Andijonning Hokimi (oliy hukmdorning noibi) bo'lgan va Qo'qon xonligining hukmdori xon bilan mustahkam qarindoshlik aloqalariga ega bo'lgan, singlisini Norbo`tabiyga (1770-1800) nikohlagan. Shuning uchun u 1800-1810 yillarda hukmronlik qilgan Olimxonning amakisi (onasi tomonidan) edi[2] va Nodirabegim taqdirida alohida rol o'ynadi. Mohlaroyim bolaligidanoq yaxshi tarbiya va ta'lim olgan. U Andijonda o'sgan va taqdirning irodasi bilan bo'lajak shoiraning keyingi taqdiri yuqorida qayd etilgan Qo'qon xonligi hukmdorining ikkinchi o'g'li

[2] In addition to Norbut-biy see: Abdulkhamidhan ibni Abdurakhimkhan "Norbutabi" Norbotur – Nor-Hercules (born on the third day of muharram-month 1163 of hijra. – December, 1749 – died in 1213 of hijra or in 1798) who ruled over Kokand khanate in the period of 1762 -1798) Mirza Olim Makhmud Khoji. History of Turkestan. – Tashkent, 2009. Jalilov T. Uzbek Poetesses. – Tashkent, 1959; Kaynov A. Literary Atmosphere of Kokand (XVIII-XIX centuries). – Tashkent, 1961; http://testhistory.ru/history.php?id=his_2_139.

Umarxon bilan bog'liq edi. Umarxon tayinlaganidan so'ng, 1808 yilda u Mohlaroyimga uylandi. Umarxon olimxonning ukasi edi, ular Norbutaning turli xotinlardan bo`lgan o'g'illari edi. Muhammad Hakimxonning xronikasida bu nikoh shunday tasvirlangan:"...Keyin Andijonda onasi tomonidan Olimxonning amakisi Rahmankulbi hukmronlik qildi va Mohlaroyim ismli qizi bor edi. Olimxon unga ukasi Amir Umarxon bilan turmush qurish istagini bildirdi. Shu maqsadda u Ma'sumxon-Turani Andijonga sovg'alar bilan yubordi va unga to'y uyushtirib, yoshlarni Marg`ilonga olib borishni buyurdi, chunki o`sha kuni Umarxon Marg‘ilon hukmdori etib tayinlandi. Ma'sumxon-to'ra xonning topshirig'ini sharaf bilan bajardi, yoshlarning to'yini tashkil qildi va ularni Marg‘ilonga kuzatib qo'ydi"[3]. Ammo biroz vaqt o'tadi va tarixiy xronikalarda ta'kidlanganidek, shunday qilib, 1810 yil boshidagi davlat to'ntarishidan so'ng Umarxon davlat hukmdori bo'ldi.

Shoira Nodiraning keyingi taqdiri haqida gapiradigan bo‘lsak, u adabiy muhitda turmush o‘rtog‘i Umarxon saroyida hukmdorning o‘zi tomonidan tashkil etilgan she’riyat kechalarida shuhrat qozongan. Umarxon ham o‘z davrining mashhur shoiri bo‘lgan, bizga ma’lumki, u Amiriy taxallusi bilan she’rlar yozib, o‘ziga xos ijodiy meros qoldirgan. Bo'lajak shoira va davlat arbobining ilk she'rlari, shubhasiz, turmush qurgandan keyin yaratilgan. Shoiraning o‘zi ham bu haqida ma’lumotga ega, “... Sayyid Muhammadumar Bahodirxon kechki ovqat va kechki majlislarda tez-tez she’r o‘qirdi, men ham bora-bora unga taqlid qilib, bastalay boshladim, u meni tuzatdi. Keyinchalik u lirik savollar bilan murojaat qila boshladi, men ularga javob berishga harakat qildim”[4].

Ta’kidlash joizki, O‘rta Osiyoda sovet tuzumidan oldingi davrdagi forsiyzabon va turkiyzabon ijodkor shaxslar adabiy muhitining asosiy xususiyati zullisonayin uslub (arabcha “ikki tillilik”dan) – ijodkorlikning keng qo‘llanilishi edi. O'nlab shoir va yozuvchilar hamisha o'z asarlarini hatto uch tilda - arab, tojik,

[3] Мухаммад, Хакимхон. Мунтахаб ут таворих. Рукопись ИВ АН Уз № 594 в., 161 а, также подробный рассказ об этом имеется на страницах - 253 б., - 254 б. указанной книги.
[4] Jalilov, T. O‘zbek shoiralari. – Toshkent, 1959 yil.42-43 betlar.

o'zbek, keyinroq ikki tilda - tojik va o'zbek tillarida yozganlar. Qo‘qon adabiy muhitining 18-19-asrlardagi yuqorida tilga olingan ko‘pchilik shoirlari ijodi uchun ikki tillilik xarakterli hodisa bo‘lgan. Bu ham Nodira ijodiga xos edi. U o‘z asarlarini asosan o‘zbek tilida yozgan bo‘lsa kerak, o‘sha davrdagi Moverannahrning ma’rifiy muhiti vakili sifatida arab tili – Qur’oni Karim tilini ham bilgandir. Mohlaroim oliy hukmdorning rafiqasi sifatida saroyda katta obro‘ga ega bo‘lgan, yaxshi tarbiyasi, yaxshi xulq-atvori va bilimi tufayli u tezda xalq tomonidan tanilib, sevilib qolgan, balki bu uning xotirasini yaxshi saqlashga yetarli bo‘lar edi. Lekin u ijodkor odam edi, shuning uchun tez orada uning bosh homiysi, Qo‘qon xonligi hukmdori va turmush o‘rtog‘i Umarxon (Omarxon) saroyda ijodiy kechalar o‘tkaza boshlashi bilanoq Mohlaroyim ana shunday kechalarning faol ishtirokchisiga aylandi. O‘shanda har jihatdan jiddiy, dadil qadam – diniy-ma’naviy muhitda ijodiy kechalar tashkil etish har doim ham erkak va ayolning bir zalda bo‘lishini oqlamas edi.

Shoira Mohlaroyim o‘zbek tilida yozilgan asarlariga Nodirabegim taxallusi bilan imzo chekkan (“Nodira” arabcha “ogohlantirish”, forscha “nodir, noodatiy”, “begim” – toj “xonim, suveren”)[5]. Uning tojik tilidagi asarlari Kamila (arabchadan “mukammal”[6] va Maknuna (arabchadan “yashirin firuza”) deb tarjima qilingan) taxallusi bilan imzolangan. Mohlaroyim ijodining ahamiyatini hisobga olib, olimlar uning turli taxalluslar bilan imzolangan asarlari sonini aniqlab, ularni adabiy janrlarga ajratganlar. Mohlaroyim Nodira taxallusi bilan 180 she’rdan iborat devon yaratgan. Komila – 19 g‘azal, Maknuna – Devon (divan) taxallusi bilan 333 g‘azaldan iborat. U o‘zidan 10 ming misraga yaqin ulkan ijodiy meros qoldirgan. Adabiyotshunoslar ta’kidlaganidek, she’riyatining asosini lirika tashkil etgan.

Olimlar – adabiyotshunoslar ta’kidlaganidek, NodiraBegim she’rlari o‘ziga xosligi va ayniqsa, ohangdorligi bilan ajralib turadi[7]. U Fuzuliy, Navoiy, Bedil kabi

[5]Gafurov A. Name and History. – M., Science, 1987. – p. 174; Gafurov A. Lion and Cypress (about oriental names). –M., Science, 1971. P.174.
[6] Jalilov, T. O‘zbek shoiralari. – Toshkent, 1959 yil. 155-b.
[7] Qayumov, A.Qo`qon adabiyot muhiti (XVIII - XIX asrlar). - Toshkent, 1961 yil, 226 bet.

buyuk shoirlar – Sharq mumtozlarining g‘azallariga ham muxammaslar yozgan. Bularning barchasi shoiraning qobiliyatlarini ochib beradi va Moxlaroyim-Nodira-begimning tojik va o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan ijodiy hissasidir[8]. Adabiy manbalarda, tarixiy yilnomalarda shoiraning shaxsiy fazilatlari haqida yetarlicha ma’lumotlar mavjud. Uning zamondoshlaridan biri shoir Nodir “Haft gulshan”[9] asarida Yaratganni, uning payg‘ambarini va birinchi to‘rt xalifani (choryoron) madh etib, ulardan keyin Moxlaroyim – Nodirani madh etadi. uning insoniy fazilatlari, mehribonligi alohida qayd etilgan. Shuningdek, shoira o‘z davrining olijanob, iste’dodli va xudojo‘y ayollari bilan o‘rab olingani ta’kidlanadi. Ularga Yaratganni o‘rganish va tarannum etish, ezgu amallarni bajarish xos edi[10]. Akademik A.Qayumov manbalarga tayanib, Nodir “Haft gulshan” asarini Mohlaroyim shoiri va hukmdori – Nodirabegimga bag‘ishlaganini qayd etadi[11].

Mohlaroyim turmush o‘rtog‘i Umarxon O‘rta Osiyoning yirik davlatlaridan biri – Qo‘qon xonligi hukmdori bo‘lgandan so‘ng, farzandlar tarbiyasiga e’tibor qaratadi va ayni paytda adabiyot bilan yanada chuqur shug‘ullanadi. O‘sha davrdagi Qo‘qon adabiy muhitining taniqli namoyandalaridan biri Jahonotun Uvaysiy bilan uchrashgach, Mohlaroyim uni farzandlarining tarbiyachisi, ustozi sifatida taklif etadi. Ijodkorlar – ayollar doirasi kengaydi. Uvaysiy uning ustozi, uning yordami bilan she’riyatni chuqurroq o‘zlashtirgan degan fikr bor (8, 219-220-betlar), lekin manbalarda bu haqda to‘g‘ridan-to‘g‘ri dalil yo‘q. Nazarimizda, agar shunday bo‘lganida Nodiraning o‘zi ham sharqona ta’lim qoidalariga ko‘ra, hech bo‘lmaganda qayerdadir bunga shama qilgan bo‘lardi, lekin bu hech qayerda qayd etilmagan. Uvaysi saroyida ishlagan vaqtlarida o‘z davrining ikki iqtidorli ayoli, shubhasiz, bir-biriga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

---

[8] In addition to Norbut-biy see: Abdulkhamidhan ibni Abdurakhimkhan “Norbutabi” Norbotur – Nor-Hercules (born on the third day of muharram-month 1163 of hijra. – December, 1749 – died in 1213 of hijra or in 1798) who ruled over Kokand khanate in the period of 1762 -1798) Mirza Olim Makhmud Khoji. History of Turkestan. – Tashkent, 2009. Jalilov T. Uzbek Poetesses. – Tashkent, 1959; Kaynov A. Literary Atmosphere of (XVIII-XIX centuries). – Tashkent, 1961; http://testhistory.ru/history.php?id=his_2.

[9] Nodir. Haft Gulshan. IV AN Uz, 1801-son. 5-17 bet.

[10] Qayumov, A.Qo`qon adabiyot muhiti (XVIII - XIX asrlar). - Toshkent, 1961 yil, 250-254 bet.

[11] O`sha asar. 252-b.

1822 yilda Umarxon vafot etib, uninq o'g’li, 14 yoshli Muhammad Alixon (Ma'dalixon) taxtga ko'tarildi. Lekin davlatni, asosan, Nodiraning uzi idora qildi. U madaniyat va san'atni rivojlantirishga intildi. Nodiraning zamondoshi qozi Abdunabi Xotifning tamomlanmay qolgan voqeaband dostonida Nodiraning hayoti va ijtimoiy faoliyati ishonarli dalillar bilan ko'rsatib be-rilgan: "Asar yozishdan maqsadim Nodiraning oqila, fahmli, ilm va so'zning qadriga yetadigan donishmand ayol ekanligini ko'rsatishdir.”

Umarxon vafotidan so'ng bu iffat sadafining injusi kunlarni hasratu firoq bilan shu tariqa o'tishini noshukurlik deb bildi. U gulistondek Chahorchaman bog’iga borib, Farg’ona, Toshkent, Xo'jand, Andijon va boshqa shaharlardan fozillar, olimlar, xattotlar, naqqoshlarni o’z xizmatiga chaqirtirib keldi".

O'z asarlarini Mushrif nomi bilan yozgan Mirzo Qalandar isfaragiy asari "Shohnomai nusratpay"deb nomlangan. Shoirlar majburiy ko'chirilishi haqida hikoya qiluvchi yana bir asar "Tavrihi muhojiron", kitob muallifi - shoir Dilshodi Barno, "shohnomai devona Mutrib" - Mutrib muallifi bo'lgan tarixiy xarakterdagi Doston, "shohnomai devona Andalib", shuningdek, Doston, Muallif Andalib edi, yuqorida aytilganlarning yorqin namunalari shular jumlasidandir. Uning marhamati bilan xattotlar turli xil xarakterdagi ko'plab asarlarni qayta yozdilar, ularning aksariyati, shubhasiz, tojik va o'zbek tillarida bo'lib, ko'plab yozma manbalarni shu kungacha saqlanib qolishdi. Nodira-begim mintaqaning moddiy madaniyatini rivojlantirish uchun ko'p ish qildi. Uning bilimi va homiyligi bilan Qo'qon va xonlikning yirik shaharlarida masjidlar va madrasalar, vannalar qurildi. Buni yozma manbalar tasdiqlaydi. Kitob muallifi Attor "Tuxfat-ut-tavarix" kitobida faqat Qo'qonda ikkita madrasa qurganini, biri kvartalida, ikkinchisi katta Guristonlik hududida qurilganini ta'kidlaydi. Shuningdek, uning marhamati bilan yopiq bozor va sara – hukmdorning qarorgohi qurilgan[12].

Xulosa qilib aytganda, Nodira bir necha kitoblarni ko’chirtirdi va shoirlarni yangi-yangi asarlar yozishga tashviq qildi. Shoira devonlarning chiroyli yozilishi,

---

[12] Аттор, Мухаммадамин. Тухфатут таворих. Рукопись СПб., ОИВ АН России. № 667. С. 227.

muqovasining bezatilishini o’zi shaxsan ko'zdan kechirib turgan. U yaxshi ishlagan kotiblarga tilla qalam, kumush qalamdon berib, ularni "Zarrin qalam"lik mansabiga ko'targan. Nodira bozor va rastalar, masjid va madrasalar, karvonsaroylar qurilishiga e'tibor bergan. Go'ristoni kalondagi Madrasai Chalpak, Taqagarlik rastasidagi Mohlaroiim madrasasini bino ettirgan. Buxoro amiri Nasrullo 1842 yilda Qo'qonga bostirib kirib, Ma'dalixonni, ukasi Sulton Mahmudxonni, 14 yashar o'qli Muhammad Aminxonni va Nodirani fojiali ravishda o'ldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

[1] Мухаммад, Хакимхон. Мунтахаб ут таворих. Рукопись ИВ АН Уз № 594 в., 161 а, также подробный рассказ об этом имеется на страницах - 253 б., - 254 б. указанной книги.

[2] Вохидов, Ш. История Кокадского ханства (история ханства в источниках). – Ташкент, 2012. – 1770 с.

[3] Гафуров, А. Имя и история. – М., Наука, 1987. -С. 174.; Гафуров А. Лев и Кипарис(о восточных именах). – М., Наука, 1971.

[4] Аттор, Мухаммадамин. Тухфатут таворих. Рукопись СПб., ОИВ АН России. № 667.

[5] Нодир. Хафт гулшан. ИВ АН Уз, № 1801

[6] Qayumov, A.Qo`qon adabiyot muhiti (XVIII - XIX asrlar). - Toshkent, 1961 yil.

[7] Jalilov, T. O‘zbek shoiralari. – Toshkent, 1959 yil. 155-b.